

Nederlandse filosofes in de achttiende eeuw

Door Lotte Jensen

De emancipatie lijkt op veel terreinen volhooit te zijn, maar in de filosofie valt nog steeds een achterstand in te halen. Simone de Beauvoir, Hannah Arendt en Martha Nussbaum behoren tot de paar filosofes die algemene bekendheid genieten. Opvallend genoeg allemaal twintigste-eeuwse vrouwen. Maar ook in de eeuwen ervoor waren er vrouwelijke denkers actief. Negentien Nederlandse filosofes zullen binnenkort schitteren in een nieuw biografisch naslagewerk: The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers.

The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers is een groot-schalig project onder leiding van Wiep van Bunge (Erasmus Universiteit Rotterdam), waar meer dan honderd verschillende wetenschappers bijdragen aan leveren. Dit naslagewerk, dat in oktober 2003 verschijnt, zal maar liefst 432 entrees tellen over Nederlandse denkers, universiteiten en wijsgerige tijdschriften in de zeventiende en achttiende eeuw. Negentien vrouwen lijkt misschien weinig op een totaal van 432 artikelen, maar ga maar na: wie kan er nu nog een Nederlandse filosofe uit de periode vóór 1800 noemen?

Twee van hen genieten wellicht nog enige bekendheid: Anna Maria van Schurman (1607-1678) en Belle van Zuylen (1740-1805). Van Schurman staat bekend als de eerste vrouwelijke student van Nederland. Dankzij het privé-onder-

wijs van haar vader verwiëf ze kennis van het Latijn en Grieks, een noodzakelijke voorwaarde om deel te kunnen nemen aan het wetenschappelijke bedrijf en de correspondentie met geleerden. Achter een schot mocht ze colleges volgen aan de Universiteit van Utrecht. Belle van Zuylen was een verlichte achttiende-eeuwse schrijfster die in haar oeuvre tal van ethische en algemeen-menselijke vraagstukken zoals het recht op vrijheid van godsdienst aankaarte. Maar er waren meer Nederlandse vrouwen die zich in de wijsgeerte verdiepten en ook zij hebben een plaats gekregen in het *Dictionary*.

De meesten van hen waren actief in de tweede eeuwhelf van de achttiende eeuw. De opmars van de verlichtingsidealen, zoals de gelijkheid van mensen, zal daarbij een belangrijke rol gespeeld hebben. Er verschenen steeds meer pleidooien voor het recht van vrouwen op intellectuele ontwikkeling. Het verwerven van kennis werd ook voor vrouwen onmisbaar geacht, al was het maar omdat zij een intelligente conversatie met hun man moesten kunnen voeren en verantwoordelijk waren voor de opvoeding van de kinderen. Ze moesten echter geen geleerde savantes worden, want het verwerven van kennis mocht niet ten koste gaan van de huis-houdelijke plichten.

Een typisch product van die verlichtingsidealen was bijvoorbeeld Petronella Johanna de Timmerman (1724-1786. Haar

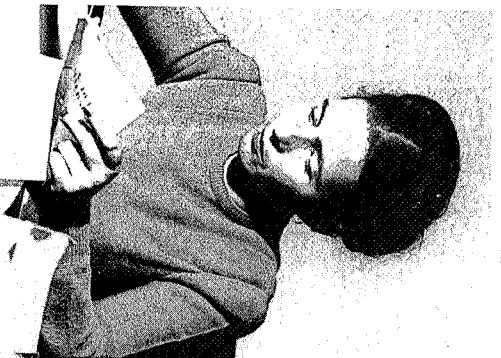
tweede echtgenoot, Johann Friedrich Hennert, hoogleraar in wijsgeerte en wijskunde aan de Universiteit Utrecht, wilde na haar dood een biografie aan haar. Hij beschrijft haar als de ideale verlichte vrouw, die studie en huishouden uitstekend vast te combineren. Ze was gefascineerd door de filosofie en de bèta-wetenschappen: de hield tot de Wijsgeerte en Natuurkunde beheerschte haar geheel.

Ze had daarbij een sterke voorliefde voor de ideeën van de Duitse filosoof Christian Wolff. Ze ging zelfs zo zeer op in zijn leer, dat ze haar leven volgens diens ethische principes inrichtte: spaarzaamheid, netheid en zorgvuldigheid bestrachtte ze in al haar handelingen. Als een mathematicus runde ze het huishouden: 'niets verwaarloosde zij, gelijk de wiskundstenaar geene cijfer; geene letter overslaat.' Als Hennert haar plaagde met haar overdreven precisie, verwees ze hem resoluut naar de *Zedekunde* van Wolff.

Een groot liefhebster van Wolffs gedachtegoed was ook Christina Leonora de Neufville (1714-1781). Deze welgestelde patriciersdochter publiceerde al op haar zeventenwintigste haar wijsgerige hoofdwerk: *Bespiegelingen voorgesteld in dichtkundige brieven*. Dit werk bevatte zes wijsgerige rijmverhandelingen, waarvan de eerste drie bewerkingen waren van Voltaires *Discours en vers sur l'homme*. In de tweede, herziene druk uit 1762 voegde ze er nog een zevende verhandeling bij over de onsterfelijkheid van de ziel. Haar belangrijkste doel was om het opkomende materialisme te bestrijden. Sterk geïnspireerd door de ideeën van Wolff stelde ze vast dat ziel en lichaam wezenlijk van elkaar verschilden en dat de ziel onstoffe-

Hannah Arendt

Simone de Beauvoir

Martha Nussbaum

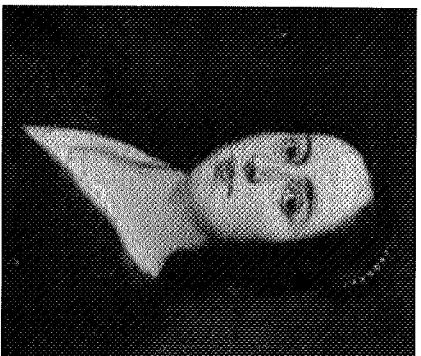
en daarom onsterfelijk was. Haar werk ; doortrokken van een rationalistische inhouding; ze beschouwde de rede als : instrument dat waarheid en inzicht n verschaffen in alle vraagstukken. I voor de wijsgeer zag ze een belangrijke taak weggelegd in de samenleving; filosofo volgens haar tot belangrijke zichten, waar de maatschappij veel baat ij kon hebben.

De Timmeman en De Neufville waren itzonderlijke vrouwen, maar de meest ijzondere van allemaal is misschien wel osina Carolina van Lynden (1715-1791). In 1770 publiceerde zij een opmerkelijk boek: *Logica of rekenkunde*. Daarmee was ze de eerste en misschien zelfs wel de enige Nederlandse vrouw die ooit een logica publiceerde. Van Lynden werd geboren in Elst (Gelderland) en was getrouwd met de predikant Adriaan Baart. Het echtpaar bleef kinderloos en mede daardoor zal Van Lynden zich volop hebben kunnen wijden aan de wijsbegeerte. Maar dat ze zich kon ontwikkelen tot een volwaardig filosofe had ze vooral te danken aan haar echtgenoot. Hij was het die haar leerde denken en haar stimuleerde om een boek over logica te schrijven, zo vertelt ze haar lezers in de inleiding

van haar boek.
De *Logica of rekenkunde* is een strak opgebouwd werk, bestaande uit 339 paragrafen of stellingen. De eerste elf stellingen fungeren als een inleiding waarin het terrein van de wijsbegeerte

en de logica wordt afgebakend. Zo luidt de eerste stelling: 'De Wijsbegeerte (Philosophia) is de leer van het ware en het goede, afgeleid uit de Reden. En de logica is de Wijsbegeerte, voor zo verre zij ons leert over de waarheid regt te denken, en dezelve regt voor te stellen. De overige 328 stellingen zijn verdeeld over een meer theoretisch gedeelte ('beschouwende logica') en een meer praktisch gedeelte ('beoefenende logica'). In het eerste deel komen alle klassieke onderwerpen aan bod: de aard van kennis en denkbeelden, het gebruik van woorden, definities, syllogismen, redeneringen etc. Het praktische gedeelte is gewijd aan de manieren waarop waar kennis verkregen kan worden, namelijk door te mediteren, lezen en discussiëren.

Van Lynden verkondigt enkele opval-

Anna Maria van Schurman

lende standpunten. Zo verwerpt ze Lockes idee van een tabula rasa resolut. Volgens haar kan de mens onmogelijk alle ideeën uit de zintuiglijke ervaring afleiden. Het idee van 'onvermogen' kan bijvoorbeeld onmogelijk op zintuiglijke waarneming worden gebaseerd en dus moet de mens wel aangeboren ideeën hebben. Net als De Neufville trekt ze fel van leer tegen de materialisten. Vooral La Mettrie, auteur van *L'Homme Machine* (1747), moet het ontgelden: 'i gevoelen, dat de mensch

Belle van Zuylen

de dames à la Van Lynden beperkt zou blijven: jonge heren zouden tijdens de conversatie wel eens een gek figuur kunnen slaan bij zulke geleerde dames! Van Lynden zelf bleef intussen stoïcijns onder de lofprijzingen: 'la vérité n'est q'une, soit dite par femme ou par homme, zo liet ze de Zweedse geleerde Björnshäl weten, toen deze het echtpaar bezocht op zijn reis door Europa.

'Toch hoopte hij dat het aantal geleerde dames à la Van Lynden beperkt zou blijven: jonge heren zouden tijdens de conversatie wel eens een gek figuur kunnen slaan bij zulke geleerde dames!'

niet anders dan ene stoffelijke machine is, het welke J.O. de la Mettrie verdedigd heeft, past aan geen Filosoof; aldus Van Lynden.

Dat een vrouw de auteur van een logica was, trok natuurlijk de aandacht. In biografische naslagwerken uit die tijd werd ze geprezen vanwege haar uitzonderlijke geleerdheid. Een recensent van een toonaangevende tijdschrift zag in haar het bewijs dat ook vrouwen in staat waren tot abstracte bespiegelingen: 'Mevrouw van Lynden, alleszins in rederkundige oefeningen onder hare Sexe uitmunten, verleent ons, met de uitgave van dit Stuk, ene openbare nieuwe proeve, ten bewijze dat het der Schoone Kanne niet aan natuurlijke vernogens mangelt.'

Toch hoopte hij dat het aantal geleer-

zij nu door een man of vrouw gezegd

wordt, toch nemen de hierboven genoemde vrouwen een unieke positie in de geschiedenis van de filosofie in. Ze vertonen enkele opvallende overeenkomsten: allereerst hadden ze in hun directe omgeving een persoon

die hen stimuleerde om hun intellectuele vernogens te ontwikkelen. De Timmerman en Van Lynden konden zich ontwikkelen dankzij de steun van hun echtgenoten, De Neufville werd door haar familie aangemoedigd om haar talenten te ontplooen. Daarnaast bleven ze allemaal kinderloos. Ze hadden geen groot gezin te runnen en mede daardoor hielden ze voldoende tijd over om zich te kunnen wijden aan de wijsbegeerte. Ma-terijële welvaart was daarvoor natuurlijk wel een noodzakelijke voorwaarde, want zonder welvaart kon er geen sprake zijn van vrije tijd, en zonder vrije tijd uiteraard niet van studie. Vandaag de dag hebben vrouwen weliswaar veel minder belemmeringen om de filosofie te beoefenen, maar wat dat laatste betreft is er niets nieuws onder de zon.